

Zeldzame varens in Drenthe

In het najaar van 2016 organiseerde de Werkgroep Florakartering Drenthe (WFD) een cursus 'Varens herkennen'. Het bleek voor enkele deelnemers de kiem voor het ondernemen van winterse struintochten door jonge bossen in Drenthe. En die blijken soms verrassend rijk aan varens te zijn!

Waar een cursus toe kan leiden

De belangstelling voor varens is de afgelopen jaren sterk toegenomen. Niet verwonderlijk want zeldzame varens duiken op steeds meer plaatsen op. De door de WFD georganiseerde cursus trok dan ook een groot aantal deelnemers. Geïnspireerd door de cursus besloot de tweede auteur eens te gaan struinen in een jong loofbos bij Wijster. Dat leverde al direct leuke waarnemingen op van zeldzame varens als Stijve naaldvaren (*Polystichum aculeatum*) en Smalle ijzervaren (*Cyrtomium fortunei*). Beide waren niet eerder in Drenthe waargenomen. Dat vroeg om een ingelaste WFD-excursie op 2 januari 2017. Tijdens die excursie ontstond het idee om Drenthe te onderzoeken op de aanwezigheid van varens.

Winterse struintochten

Varens als Tongvaren, Stijve naaldvaren en IJzervaren zijn wintergroen, dit in tegenstelling tot Stekelvarens, Mannetjesvaren en Wijfjesvaren die in de winter afsterven. Mannetjesvarens houden het daarbij langer vol dan Wijfjes- en Stekelvarens. De veren van Geschubde mannetjesvaren sterven zelfs pas aan het eind van de winter af. De winterperiode is dus uitermate geschikt om op jacht te gaan naar deze wintergroene varens.

Al snel bleek dat we voor het vinden van zeldzame varens juist in vochtige jonge bossen moesten zijn. Bossen die overwegend na 1990 zijn aangelegd op landbouwgrond in het kader van de door de overheid gestimuleerde

Varens op naam brengen is soms knap lastig, de cursus 'Varens herkennen' bracht uitkomst. Foto: Ben Hoentjen.

bosuitbreiding. Deze bossen zijn veel voedselrijker dan de bossen die begin vorige eeuw in Drenthe zijn aangelegd op voedselarme heidegrond. Het betreft vrijwel allemaal loofbossen, maar bosvakken met Grove- of Zwarte den komen ook voor. Een struiklaag ontbreekt (nog). Wel is er vaak al spontane opslag te vinden van besdragende struiken als Gelderse roos, Eenstijlige meidoorn, Gewone vogelkers, Amerikaanse vogelkers en Gewone lijsterbes. De kruidlaag bestaat vaak uit varens, waarbij Mannetjesvaren en Brede stekelvaren het meest voorkomen. Plaatselijk komen ook Grote brandnetel, Ruw beemdgras en Gewone braam voor. Karakteristiek is de aanwezigheid van Framboos. Wijfjesvaren en Smalle stekelvaren zijn meestal ook wel te vinden, maar altijd in lage aantallen. De bosbodem is

Varens spotten in de sneeuw, mooier kon 2017 niet beginnen. Foto: Edwin Dijkhuis.

Jong loofbos met rijke ondergroei van Mannetjesvarens bij Schipborg
(Foto: Edwin Dijkhuis)

vaak voor een groot deel onbegroeid en met strooisel bedekt.

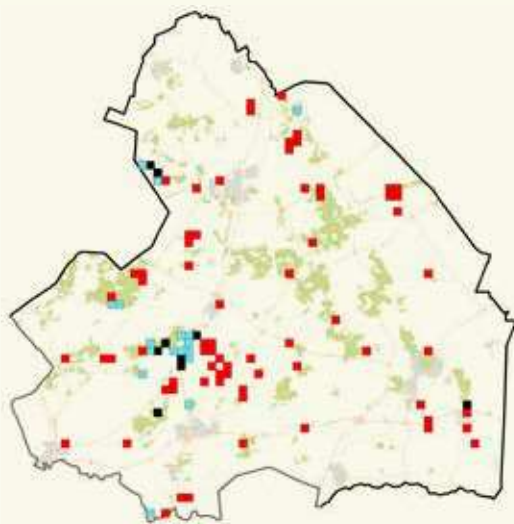
Jonge bossen blijken verassend rijk aan varens

Bijna elke ondernomen struinctocht leverde leuke waarnemingen op, al was het zeker niet in elk onderzocht bos raak. Het meest waargenomen is Geschubde mannetjesvaren (*Dryopteris affinis*). Meestal een enkel exemplaar, maar er zijn ook bossen waar tientallen Geschubde mannetjesvarens groeien. Door gericht te zoeken staat de teller inmiddels al op bijna 100 Drentse kilometerhokken. Binnen het 'Geschubde mannetjesvaren complex' worden meerdere ondersoorten onderscheiden die veel op elkaar lijken. In Drenthe hebben we tot nu toe alleen *subsp. affinis* en *subsp. borneri* gevonden. *Subsp. borneri* blijkt daarbij iets algemener (factor 1,5) voor te komen dan *subsp. affinis*.

Geschubde mannetjesvaren is een

Maarten Perdeck vond in 2002 Geschubde mannetjesvarens (*subsp. affinis*) in een dennenaanplant op voormalige landbouwgrond in het Dwingelderveld¹. Begin 2018 bleken veel van de destijds gevonden planten nog aanwezig. Het gaat inmiddels om forse exemplaren, met een diameter van meer dan 50 cm. Foto: Edwin Dijkhuis

Verspreiding van Geschubde mannetjesvaren complex voor en na 2016 in Drenthe. Bron: NDFF.

Atlantische soort die voorkomt in gebieden met zachte winters. Dat geldt ook voor het trio Tongvaren, Stijve- en Zachte naaldvaren. Het zijn vorstgevoelige soorten die - onder invloed van het warmer worden van het klimaat - bezig zijn met een gestage opmars in Nederland en zich ook in Drentse bossen hebben gevestigd. Die vestiging is van recente datum. Van Tongvaren (*Asplenium scolopendrium*) is dat goed gedocumenteerd. Tot eind jaren negentig stond ze te boek als een zeer zeldzame soort, alleen bekend van twee oude waterputten in Ruinen en Dalen. In 1999 is ze voor het eerst op de grond groeiend waargenomen, op een talud van een waterschapleiding². In 2006 volgt een vondst in een sparrenaanplant (op voormalige landbouwgrond) in de boswachterij Hooghalen. Daarna gaat het hard, met elk jaar meer waarnemingen. Ze is momenteel bekend van 49 kilometerhokken, niet alleen groeiend op de bosbodem maar ook op oude vochtige muren. Stijve- en

Tongvaren wordt steeds vaker gevonden in de Drentse bossen, hier in een jonge dennenaanplant bij Gasselternijveen.
Foto: Edwin Dijkhuis.

Zachte naaldvaren zijn de afgelopen winters in 17, respectievelijk 9 km-hokken waargenomen.

Dat op de Drentse bosbodem tegenwoordig Tongvarens, Stijve- en Zachte naaldvarens groeien is opmerkelijk te noemen. Ze hebben namelijk een voorkeur voor kalkhoudende grond. En die verwacht je niet direct in het van oorsprong zure Drenthe. Door het landbouwkundig verleden is de grond in de jonge bossen waarschijnlijk basenrijker (minder zuur) dan die van de heidebebouwingen. Dat deze soorten nu in Drenthe voorkomen is dus te danken aan twee gelijktijdig optredende processen: areaaluitbreiding door zachtere winters en de aanleg van nieuwe bossen op landbouwgrond.

De door ons ondernomen winterse struintochten staan niet op zichzelf. In een eerder nummer van PLANTEN deed Sipke Gonggrijp al verslag van zijn ervaringen in Noord-Holland³. Hij vond zeldzame

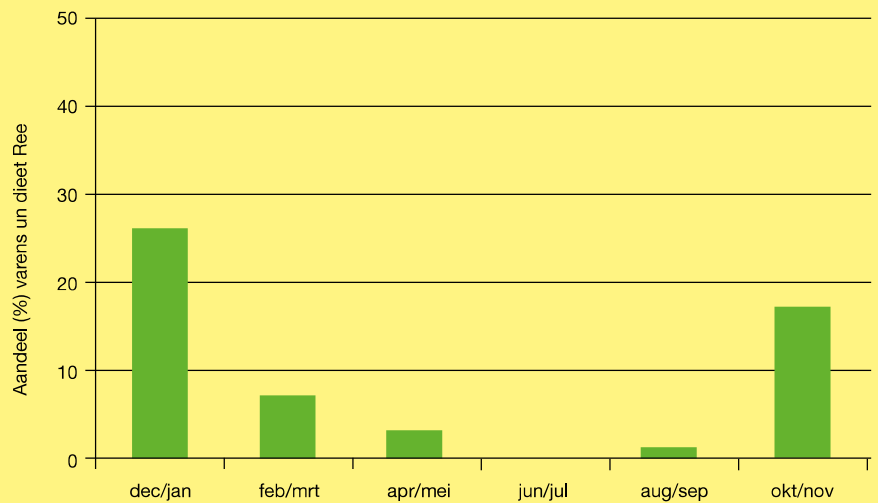
varens ook hoofdzakelijk in jonge loofbossen. Deze bossen lagen op voedselrijke klei, of klei op veen. Het onderzoek in Drenthe laat zien dat ook in jonge loofbossen op zand zeldzame varens kunnen groeien.

Nu we weten dat die – op het oog saaie – jonge bosjes zeldzame varens herbergen zijn ze niet meer te versmaden. Maar wel alleen als floristische winterkost natuurlijk!

Tekst: Edwin Dijkhuis en Edwin de Weerd

Bronnen

1. Maarten Perdeck, 2002. Bijzondere varens in het Dwingelderveld, Nieuwsbrief Werkgroep Florakartering Drenthe, no. 38: 3-4.
2. Piet Bremer & Bert Oving, 2006. Een bijzondere groeiplaats van de Tongvaren (*Asplenium scolopendrium*) in Drenthe, Nieuwsbrief Werkgroep Florakartering Drenthe, no. 42: 2-5.
3. Sipke Gonggrijp, 2017. Een nieuw varenlandschap in Nederland, PLANTEN no. 6: 4-5.
4. Groot Bruinderink, G.W.T.A., S.E. van Wieren, E. Hazebroek, M.H. den Boer, F.I.M. Maaskamp, W. Lamers, P.A. Slim en C.B. De Jong, 1997. De ecologie van hoefdieren, pp. 31-69, in S.E. van Wieren et al. (red.), Hoefdieren in het Bosland-schap, Backhuys Publishers, Leiden.

Varens vormen in de winter een belangrijke voedselbron voor reeën⁴.

Als er niets anders meer is...

Jonge loofbosjes zijn ook een geliefde hangplek voor reeën. Die reeën maakten het ons soms erg lastig. In sommige bossen was het gros van de (geschubde) mannetjesvarens afgevreten. Niet alles, de afgekloven bladstelen lieten ze netjes voor ons staan. Met moeite konden we de varens dan nog op naam brengen. Mannetjesvarens staan als giftig te boek, met de hoogste concentratie aan gifstoffen in de wortelstok en bladstelen. Dat maakt ze onaantrekkelijk om te eten. Laten de reeën daarom de bladstelen staan? Het speeksel van reeën bevat enzymen die gifstoffen van bepaalde plantensoorten afbreken. Op een gegeven moment vormen die mannetjesvarens, zeker als ze in overvloed aanwezig zijn en het andere sappige voedsel aan het teruglopen is, een belangrijke voedselbron voor reeën. Onderzoek naar het voedsel van de Ree op de Veluwe zandgronden laat dit goed zien⁴.